

orden շքանշանները, 1889 թ. Գ. Կարգի Մեծիսիհ, 1897 թ. Գ. Կարգի Օսմանիկ Երանները:

Կը սահին կ'անցնին հիմա տասնհինգ տարիներ, տարւոյն 1909 Փետր. 2ին Կարապետ ԷՖ. Դոնանան իւր պաշտօնավարութեան յիսնամեան կատարելոս ուրախութիւնը կ'ունենայ: Նոյն օրը Պերլինի Միտաքիւն Գործող Պաշտօնայ Mr. von Schoen հետագրու կը շնորհակարէր Գոնանանի յիսնամեանը, ինչպէս նաեւ Կ. Պալապ Գերմանական Դեպտան Mr. Baron Marschall հետագրու կը յայտնէ իւր ինքնացոյցութիւնը: Իսկ Զմիռնիոյ մէջ Գերմ. հիւպատո Տէր Էն Տիկին Mordtmann հիւպատարարն արտահին մէջ կը պատրաստէին զեղնցիկ իւրոյնք մը ի պատիւ Դոնանանի, որոնք մասնակից եղան զերմ. գաղութիւն Երաններն Էն հիւպատարարն պաշտօնները: Իբր յիշատակ տոյն Երանաոր օրոնք Դոնանան ԷՖ. Երանանցու Տէր Էն Տիկին Mordtmann հիւպատարարն Կարապետի ինքնակին Էն այլ սիրտն անտիրներ: Կը շնենք նաեւ որ Գերմանական Տէրութիւնը այստա տոյն շնորհած է իւր թարգմանիկ Ազգերայ (Roter Adlerorden) պատուանշանը:

Տնկական թերթերն օրն օրին տրնագրանց հանդիսացան Գերմ. Հիւպատարարն մէջ կատարուած տոյն յիսնամեայ հանդիսին Էն իրենց յարեմադնութիւնը ինքնակին Դոնանան ԷՖ. Էն մենք կը ծայրակցենք տոյն յարեմադնութեանց, մադիւնով Մեծապատիւ Գործողն Երկայն տարիներու շարք մը Էն իւր պաշտօնին հօթմանակնական տնտեսուի Էն կատարելոս ուրախութիւնը:

Զմիռնիոս, 1909. Մարտ 25: Գ.

Ի Ե Զ Ո Ւ Կ Ր Ա Ն Ս Կ Ա Ն

Ա Վ Ն Ո Յ Գ Ո Ւ Ո Ւ Ր Ր Ր Ր Ր Ր

Գ Լ Ո Ւ Ի Զ.

Ամիայ Բորբորի Բանաւորութիւնները:

(Երանութիւններ):

64. Հազիւ պէտք կայ ըսելու թէ Ամիայ մէջ երգող ամեն երգ ըստիւ չէ: Կան այդ գաւառական բարբառին մէջ. ինչպէս ոսկի բառերուն քով կապար ու ցեխ, նոյնպէս եւ երգերուն մէջ անրիծ մարգարիտներուն քով անպէտ ուրուք եւ ապակիի աղտոտ բեկորներ

որք Հայ Հանձարի ունէ նշող չունին, այլ ունիկ կցկցումներ են նոյնայանգ վերջապոս թեմայ: Զ. Ե. —

Անուստուն կանուխ կանուխ,
Հարսնը սիրան է պուրանուխ.
Մենիմ պաղլան քաղիմ անուխ:

Երկու կարուկ արանք բունը,
Կու կամէ երկնուն գունը.
Գուն եւ մեր տանն ոսկի սիւնը:

Ոչ պատկերի մարդըութիւն կայ եւ ոչ իսկ գաղափարաց ունէ կապակցութիւն ասոնց մէջ: Աւելի եւս տգեղներն ալ կան:

Թող ուրեմ լաւ Հասկցուած ըլլայ թէ “Ամիայ երգեր”, կամ “բանաստեղծութիւններ”, ըսելով միտ կ'իմանանք ըստիւնը, Հին Հեթանոսական դարուց Հայ բանաստեղծութեան Հոգին, ուն ու գեղեցկութիւնը կրող երգերը, եւ ասոնց վրայ է որ յաջորդ գլխու մէջ պիտի ընեմ իմ քննական ուսումնասիրութիւնս:

Գ Լ Ո Ւ Ի Ե.

Գողթն Եւ Ամիայ երգը Բերդութիւն Արեւելիս
Եւ Երանութիւն:

66. Ամիայ ըստիւ երգերը բանաստեղծական Հանձարի ամենագեղեցիկ արտագրութեանց տպագրութիւնը յառաջ կը բերեն, սակայն ոչ որ, որքան գիտեմ, ձեռնարկած է ցարդ քննական ուսումնասիրութեան մը եմարկել զանոնք արուեստին տեսակետէն, վերլուծել գեղեցկութեան տարրերը, եւ ի վեր Հանել անոնց Հիւնալի նմանութիւնը Գողթան երգերուն Հետ: Ասկա ընել կու գամ այս գլխուն մէջ եւ Հայ բանաստեղծեան ներկայացնել այս քննութեան վրայ Հաստատուած իմ տեսութիւնը բուն Հայ բանաստեղծական արուեստին բնորոշ Հանգամանքներուն վրայ, տեսութիւն որ մեր գեղեցկամայն Հին Հարականներուն շնուածքին վրայ եւս նոր լոյս պիտի սփռէ:

Պիտի տեսնենք թէ մինչ Գողթան եւ Ամիայ արուեստը նոյն են, երկուքն ալ անգիր, երկուքն ալ զերծ ամեն բունագրութեմ, մեր գրական նախնիք եւս միեւնոյն Հայ արուեստին Հետեւած են: Ինչ որ վերագրուած է այս վերջիններուն գրէն եւս տողերուն վերջապատման եւ քառանկամ բաժանմանքը վրայ երեւակայական է:

Նախ Գողթան երգոց հասակոտորներուն
եւ Ակնայ երգերուն նմանութիւնները ցոյց պիտի
տամ, եւ յետոյ այդ բաղդատութենէն բղձող
սկզբունքներուն համեմատ՝ պիտի լուսաբանեմ
մեր հին եկեղեցական բանաստեղծութեանց
տաղաչափական արուեստը:

67. Նախ, ծանօթ իրողութիւն է թէ
Գողթաներգերուն արուեստը տողերու նոյնայանգ
վերջաորութիւն չի ձանձար. ասիկա վերջէն
արաբական արուեստէն օրինակուած է մեր մէջ:
Հակառակ նոյնայանգ տողերու այնքան սովոր
ական եւ նոյն իսկ հարկաւոր նկատուելուն,
Ակնայ բանաստեղծութիւնները հաւատարիմ
մնացած են Գողթան դարերու աւանդութեանը,
իւրաւ, նոյնայանգ տողերու կը հանդիպինք եր-
կուքին մէջ ալ, բայց անոնք փնտռուած յանգեր
չեն, այլ միշտ բնական հետեւանքը խօսքին
պարզ կազմութեանը եւ կրկնութիւններուն:
Օրինակի համար սա կտորին մէջ ակներեւ կը
սեսնուի թէ յօրինուածը անյանգ է, ու նման
յանգերը ինքնադէպ են.

Խալտեցայ խալատ մի —ի,
Ան գէշէն պագ մի —պէ՛տի.
Ան գէշն ալ ի նագն ելաւ,
— Չեմ ի տար անունս աւրբի:
— Պագիգն աղուսդն ուզէ,
Ուր գիտե խաթրը կտրիճին:

Նոյնը կը տեսնենք Գողթան տողերուն մէջ.

Ընդ եղեգան փող ծուխ ելաւէր,
Ընդ եղեգան փող բոց ելաւէր,

Նոյնայանգն են խօսքին ինքնեկ բերմամբը,
զի միւս տողերը ոչ-նոյնայանգ են:

Երկներ երկին եւ երկիր,
Երկներ եւ ծիրանի ծովն,

եւ այլն:

68. Եւրէ-բո՛ւ գիտելու կարելոք կէտ մը
այն է թէ տողերը որոշ թուով վանկերէ բաղ-
կացած անդամներու չեն բաժնուած, ինչպէս կը
պահանջուի բանաստեղծութեան արդի ձեւով:
Օրինակ,

Երկներ երկին եւ երկիր,
Երկներ եւ ծիրանի ծովն,
Երկն ի ծովուն ունէր զկարմրիկ եղեգնիկն,
եւ այլն:

Ինչպէս բաժնուած են այս տողերը ան-
դամներու: Եթէ կարգաւոր

Երկներ երկին | եւ երկիր |

կ'ունենանք առաջին անդամը չորս վանկով, եր-
կորդը՝ երեք վանկով:

Երկներ եւ ծիրանի ծովն.

Ան տողը ինչպէս պիտի բաժնենք. չենք
կրնար կարգաւ՝

Երկներ եւ | ծիրանի ծովն,
եւ ոչ՝

Երկներ, եւ ծիրանի | ծովն,
այլ պէտք է կարգաւոր՝

Երկներ | եւ ծիրանի ծովն |.

որով առաջին անգամը 2 վանկ կ'ունենայ, եր-
կորդը՝ 5 վանկ:

Երրորդ տողին մէջ 12 վանկ կայ. Ինչպէս
պիտի բաժնենք զանոնք երկու անգամի. ար-
դեք երկուքէն աւելի են ասոր անդամները:

Երկն ի ծովուն | ունէր | զկարմրիկ | եղեգնիկն?

Ո՛չ. հոս ալ երկու անգամ միայն կայ,
այսինքն

Երկն ի ծովուն ունէր | զկարմրիկ եղեգնիկն |

Ա. անգամը 6 վանկով, Բ.ը եւս 6 վան-
կով:

Աւելի վարը, “նա հուր հեր ունէր”,
տողը ընդ ամենը հինգ վանկ ունի, սակայն
դարձեալ երկու անգամէ կազմուած է:

Նոյն ազատութիւնը կը գտնենք Ակնայ
երգոց տողերուն մէջ.

Օր օր կանչիմ | իմանաս. (4—3).
Պառկիս | ւանուշ քնանաս |. (2—5.)
Քնանաս | ու մեծանաս |. (3—4)
Բոծնաս | ու մեծ մի լընիս |. (2—5.)
Բլբլբիս | ու գեղ մի լընիս |. (3—5.)
Ան գեղն ուր | մեծ չի կենայ, (3—4)
Ան գեղին մեծը | գուն լընիս | (5—3)
Դուն լընիս | անտառ մըրուն, | (3—4)
Չարենս քօրիկս | ի խորուն. | (4—3)
Քօկիկզ | ի խորուն զարենս, | (3—4)
Ծառու շուք անէ | ճեղերուն |, (4—3)

Աւելի օրինակին մէջ կը տեսնենք անգամ
ներուն ազատ կազմութիւնը 2, 3, 4 կամ 5
վանկերով, առանց ճիշդ համապատասխանու-
թեան յաջորդական տողերուն մէջ:

Այսպէս յայտնի է թէ Գողթան եւ Ակ-
նայ քերթուածներն արձակ շարագոյտութեան
աւելի նման են քան նոր դարերու տաղաչափա-

կան այլեւայլ կերպերը: Ուրեմն Հայ բնիկ տա-
ղաշափութիւնը յնչով կը տարբերի արձակէն.
ի՞նչ են անոր բանաստեղծական յորինումքին
ընդունելու համար:

69. Նմանութեան երբեք կետը որ Գող-
թան եւ Ահմայ երգերուն միջեւ կայ եւ որ
դրական եւ անբարդատեղի գեղեցկութիւն մը
կու տայ Հայ տաղաշափութեան՝ է այն կերպը
որով, ինչպէս Հ. Գաթըրճեան դիտել տուած
է՝, մէյ մ'ըսուած բացատրութիւնը հետեւեալ
բացատրութեան մէջ նշելով թեմա՛յ կամ նոր
դարձուածով մը կը կրկնուի, սակայն նոր բա-
ռեր ու նոր իմաստներ առկններուն հետ կը
հիւսուեն, անանկ որ խօսքերը կարծես թէ կո-
հակածեւ ետեւէ ետեւ կը ծփան ու զերար դէպ
առաջ կը քշեն: Ահա հարկէ երգը օրինակ մ'է.

Երկեր երկին եւ երկիր,
Երկեր եւ ծիրանի ծով.
Երկն ի ծովուն ունէր զկարմրիկ եղեգնիկ.
Ընդ եղեգնի փող ծովի ելանէր,
Ընդ եղեգնի փող քոյ ելանէր,
Եւ ի քոյն զարմանիկ զազէր,
Նո՛ւ հոգի հէր ունէր,
Ապա թէ քոյ ունէր յերես,
Եւ ոչ ունէր էրն արեգի լուսնի:

Ի՞նչ արուեստագիտական անուն պիտի
տանք այս յատկութեան: Հ. Գաթըրճեան,
բաղադրութեամբ Հայկականը երբայականին՝ հոմո-
թափան (parallelism) անուանուած է զայն:
Այդ «զուգահեռականութիւնը», այլով բանիւ,
շատ հասարակ երեւոյթ է արդարեւ երբայա-
կան բանաստեղծութեան մէջ, որ սովորաբար
միեւնոյն իմաստը երկու տարբեր ձեւով իրա-
րու ետեւէ կը կրկնէ, եւ այսպէս քերթուածին
կու տայ շէնքի մը երեւոյթը ուր Տոյակապ սիւ-
նեք զոյգ զոյգ կը կենան դէմ առ դէմ: Օրի-
նակի համար կրնանք առնուլ ոեւէ Սաղմոս մը.
առնունք ժԸ Սաղմոսը.

Երկն ու արեգի զփառս Աստուծոյ,
Եւ զարարածս ձեռնայ նորա պարտե հոգարարութիւն:
Օր հոգարար զոգն զփառս,
Եւ փոքր փոքրիկ զոգնայն զփոքրութիւն:
Ոչ են բանք եւ ոչ են խոստ,
Արդ ոչ բան ինչ ոչ նոցա:
Ընդ արեգի երկն եւ քարաւ նոցա,
Միեւնոյն ի ծովի ու ծովի խոստ նոցա:
Եւ այլն:

1 Յ. Ա. Գաթըրճեան. Պատմութիւն Մասնաւորութեան
Հայոց, Ալեքսան 1851, էջ 83:

Ասիկա ալ գեղեցիկ է, եւ թէպէտ յա-
ճախ երեւակալութիւնը վսեմ խոյանքներ կ'առ-
նու, բայց արուեստի տեսակէտէն չի կրնար
բաղդատուիլ Հայկականին: Մէկ իմաստը միշտ
երկու անգամ կրկնելու այդ երբայական կերպը
փոքր ինչ շատ նիւթական ու մօրթեակ է. թեւ
րեւս փոքր ի փոքր լսելու կամ երգելու համար
այնպէս յօրինուած, մինչ Հայկականը աւելի
շքեղ եւ անընդհատ խաղացք մը ունի, Հայ
տողերը իրարու օգակաւորուած, իրարու, ա-
զուցուած շարք մը կը կազմեն: Ինչպէս որ պարի
մը մէջ իւրաքանչիւր դէ իր աջ ու ձախ ձեռքով
զօղուած է իր աջ ու ձախ պարընկերին, նոյն-
պէս եւ այս Հայ երգերուն մէջ տողերը իրարու
ձեռքէ բռնած են կարծես, եւ երկար կամ կարճ
հիւսուածք մը կը ձեւացնեն որ կը ծածանի
կայտառ ու շնորհալի, ոչ թէ անշարժ սիւնե-
րու պէս զոյգ զոյգ կեցած են, ինչպէս երբայա-
կանն է: Ուրեմն՝ զուգահեռականութիւն, կամ
«համեմատականութիւն», բառը ճիշդ բացա-
րութիւնը չէ Հայ յօրինումքին, որ խաղաղ-
իւր, ինչպէս ընթացք մ'ունի:

Ահմայ երգերն եւս Գողթան երգոց այս
կոհակածեւ ընթացքով հիանալիօրէն ընթա-
նալ գիտեն: Կրկնութիւններն երբեմն տողեր-
մէջ տեղի կ'ունենան. եւ կրկնեալ ալ հոգարար-
կան ձեւ կ'առնուն: Քանի մը օրինակ ու շարքու-
թեան առնունք

1. Ինչեկ անտունի մ'ըսեմ,
Ուր ինչոյ խաղաղ ի փոքր.
Խաղաղ ի փոքր ինչոյ,
Սոմարթիւ խաղաղ (յ)երկնի:
2. Բարի լուսուն գուր ելայ,
Եւ աղաւթ ի փոքր ի փոքր.
Աղաւթ ի փոքր ի փոքր,
Զարկու երես արունց:
3. Մէյ մ'ալ տի շմոհ ուր տեսնիմ,
Տի անիկ ի փոքր ի փոքր.
Զփոքր ի փոքր ի փոքր,
Տի մարթիմ սեւ ու խաղաղ:
4. Առնիմ ոտք-տեղիս փոքրին,
Ուր ալ տեղ ի փոքր ի փոքր.
Ալ տեղ ի փոքր ի փոքր,
Պէտքի լուր շատանայ:
5. Լիւնայ փոքր ի փոքր ի փոքր,
Ալ փոքր ի փոքր ի փոքր.
Պէտքի լուր շատանայ,
Պէտքի լուր, Պէտքի լուր:

Ի՞նչ օրինակներ վերջին տողին առաջին կեսը
կը կրկնէ նախորդ տողին ըսածը, իսկ երկրորդ
կեսը կ'ընդլայնէ նոյն իմաստը:

6. Բարէն լաւ, աղուոր, բարի լաւ.
Բարն լաւաւն բարն լաւ.
Որ ցոյնն արեւն է լաւաւ:

7. Եկու մեր պաղան տանիմ,
Վարդ ու նաւաւ ունիմ իջեւն.
Վարդ ու նաւաւ ունիմ իջեւն,
Ըստհան քանիւ կ'աշխարհ.
Բարն ու քանիւ քանիւ ունիմ,
Արմուրան իրիմ խորհրդիմ:

8. Պիւղիւղ ձան արեւ ձագերուն,
Քան է բերեւ լաւն աղբուն.
Քան է բերեւ լաւն լաւ,
Լաւաւն լաւն է լաւաւաւ:

9. Օր օր օր կախիմ կախ օրան,
Ծառն է ծառ. լաւն է լաւ.
Ծառն է լաւն լաւ,
Ծառն է լաւն աղուորիմ վրան:

10. Օր օր օր օր կ'աշխարհ ին ին,
Եւնիմ ին ին, լաւն է ին ին,
Բեր լաւ աշխարհ ին ին, բերեւ,
Բերեւ քան ծով ծով աշխարհ ին լաւ,
Աշխարհ ին լաւաւաւ,
Բաղբ կ'աշխարհ ին ին:

11. Հայկան է ծառն աղին
Սիրան է սեւ, երեսը գեղին:
Երեսը խնդորին ծառն,
Ին ծառն ին աշխարհին,
Գիտիմ գ. լաւ գոր գեղ ունիմ,
Բեր քան ուր ես լաւաւաւ.
Բեր քան երթիմ լաւաւաւ,
Բեր ին քան երթիմ քանիւ.
Բեր ին քան երթիմ քանիւ,
Բեր լաւ կանչին մարգասպան:
— Խնդորն է ծառ ու աղին,
Խաւ աշխարհ գեղ է ծառ:

Այս կտորին մէջ հակադրական ձեւը
աղուոր է. ինչ քան... լաւաւաւ — թէ ինչ
քան, քանիւ:

Ուրիշ հակադրական զուգահեռականու-
թեան օրինակ մը.

12. Գիւնն ուր քանիւ բերեւ,
Ատարծու լաւաւն արարանաւ.
Գիւնն ուր քանիւ բերեւ,
Կ'աշխարհ լաւ կու գառնաւ:

Առաջին եւ երրորդ տողերն հակադրուած
են, ինչպէս նաեւ երկրորդ ու չորրորդ տողերը:

Գարձեալ հակադրութիւն.

13. Այ իմ մայրիս անձրեւ,
Ուր կու գառնաւ վրայ,
Բեր քան երթիմ լաւաւ,
Բեր ին քան երթիմ լաւաւ:

70. Գողթան երգերէն քանի մը հատա-
կոտորներ միայն մեզի հասած են, ուստի չենք
կրնար ապահովապէս ըսել թէ յօրինուածքի
ուրիշ ձեւեր գործածուած չեն: Արգարեւ այդ
կտորներուն մէջէն հետեւեալը կրկնութեան եւ
վէտվետումի ձեւեր չունի.

Հեծաւ արի աղբայն Արտաշէս ի սեան գեղեցիկ,
Եւ հանեալ զոսկեօղ շիկափոկ պարանն,
Եւ աշխարհ արգիս գործուի արաթ եւ ընդ գեղն,
Եւ աղբայ զոսկեօղ շիկափոկ պարանն,
Ընկեց ի մէջ օրիորդին Աստուաց,
Եւ շատ ցաւեցոյց զմէջ փափուկ օրիորդին,
Արագ հասուցանելով ի բանակն իւր:

Այս կտորին մէջ տողերը բաղդատական
կամ հակադրական կերպով կրկնուած չեն.
Իւրաքանչիւր տող զատ իմաստ մը կ'արտայայտէ:

71. Ի՞նչ է արդեօք այն ընդհանուր չա-
փաբերական յատկութիւնը որ այս հայկական
երգերուն ամենուրեք մէջ ալ կը գտնուի: Ի՞նչ
արեւելեան գորգերը իբրեւ արաւեստի արաւ-
գրութիւն քննենք, ձեւերու եւ պատկերներու
կրկնութիւն, համեմատականութիւն կը տեսնենք,
բայց ասոյն զատ քան մը կայ գորգին արժէք
ստեղծող, այն է հիսուածքին մասնաւոր կերպը
որով կը տարբերի ան հասարակ ստանդարտու-
թեան ածանց արտադրութիւններէն: Հայկական
քերթուածին եւս խորագոյն եւ ամենաթափանց
յատկութիւնը իր մէջ հիսուածքին մէջ է.
Տողն է ի տող կոհակաձեւ. յառաջնադրութիւն.
նէն զատ — որ յաճախած է բայց ոչ անհրա-
ժեշտ — կայ նաեւ վէտվետումի իւրաքանչիւր
տողի մէջ, ելեւէջ մը որ զտողը չափուած մա-
սերու կը բաժնէ: Ոտանաւոր շարադրութեան
ծանօթ կանոնն այն է թէ իւրաքանչիւր տող
որոշ թուով անգամներ ունենալու է, եւ իւրա-
քանչիւր անգամ՝ որոշ թուով վանկեր: Դա-
սագրող մէջ աւանդուած են ասոր կանոններն:
Դիւթին զուարթ եւ թեթեւ կամ վեժմ եւ
լուրջ հանգամանաց համեմատ կարելի է տողերը
երկու, երեք կամ չորս անգամներով կազմել.
Հ. Բագրատունիին մասնաւոր ըրած ձեւեր, որ
մեր մէջ «հայկական ստանդարտութիւն, անունով

է Խորենացի Գրիգոր Բ. ԳԼ. Ծ.

